

СУТНІСТЬ ТА ГОЛОВНІ НАПРЯМИ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУДОЧИНСТВА

Д. О. Дубінко
здобувач Національного
педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова

З точки зору дослідників, на сучасному етапі розбудови України відбувається пошук місця судової системи в контексті загальної державно-правової реформи, у державі та суспільстві триває досить гостра дискусія про практичне оновлення судової системи. Саме тому актуальність теоретичних і практичних питань, пов'язаних з необхідністю подальшого розвитку та вдосконалення судової системи України, є беззаперечною. Зокрема, проведення ефективної судової реформи, спрямованої на вдосконалення організації судового управління загалом, його демократизації та розширення гарантованого Конституцією України права на судовий захист і на доступ до правосуддя, переосмис-

лення місця та значення державного управління в судовій системі, обумовлюють актуальність обраної теми [4, с. 242].

Питання реформування судової системи України привертає увагу багатьох дослідників. Одні з них, як А. Голубов, С. Пепеляєв, у своїх дослідженнях приділяють основну увагу кримінальному судочинству, інші, як А. Ємельянов, Н. Квасневська, розглядають загальні проблеми реформування судочинства. У певних дослідженнях розглядаються питання люстрації (Є. Захаров, Р. Костишин). Однак питання демократизації українського судочинства, незважаючи на значну актуальність, все ж не були достатньо обґрунтовано досліджені. Тому мета нашої статті – продемонстру-

вати інструментарій демократизації українського судочинства. Завданням дослідження є визначення недоліків українського судочинства та основних шляхів їх усунення. З цією метою нами було застосовано не лише методи аналізу і синтезу, а й певні елементи правового позитивізму.

Отже, демократизація вітчизняного судочинства передбачає зміну принципів, напрямків та пріоритетів його організації й функціонування. У сучасних умовах розвитку правової держави в Україні людина повинна мати вільний доступ до судочинства, вона має відчувати себе захищеною від сваволі будь-кого, в першу чергу, від державного чиновника, наділеного владою.

Вільний доступ до правосуддя є конституційним правом особи і основою справедливого судочинства. Принцип вільного доступу до правосуддя передбачає обов'язок судів не відмовляти у розгляді справ компетентної юрисдикції з метою захисту порушеного права, свобод та інтересів особи, територіально зручне місцезнаходження судів, наявність достатньої кількості судів і суддів на території України. Судові витрати, які несе особа, не повинні бути перешкодою для судового захисту її прав. Отже, вимогу про доступність правосуддя буде дотримано лише тоді, коли буде створено ефективну систему надання правової допомоги, особливо малозабезпеченим. Однією з важливих умов доступності правосуддя є поінформованість особи про організацію і порядок діяльності судів; правосуддя не стане доступним, якщо система судів лишатиметься для особи складною та незрозумілою щодо визначення компетентного суду для вирішення її справи. Водночас доступність до правосуддя не виключає можливості для особи вирішити свій спір у позасудовому порядку. Держава повинна сприяти розвитку таких недержавних інституцій, як третейські суди, посередники (медіатори) тощо, які допомагають залагодити спір, не доводячи його до суду [5]. Отже, демократизація судової системи полягає у розширенні можливостей людини щодо пошуку справедливості, захисту власних прав та свобод.

Як показує практика здійснення правосуддя у цивілізованих країнах, демократичне судочинство має здійснюватись на основі принципів людиноцентризму та гуманізму. Зокрема, зміст гуманізму як правового принципу характеризується такими рисами: визнання цінності людини, її прав та свобод; гуманне ставлення до особи; закріплення в праві прав, свобод

людини як самостійних цінностей; спрямованість механізму правового регулювання на пріоритетне забезпечення прав та свобод людини; введення відповідної системи гарантій прав та свобод людини; врахування в правовому регулюванні гармонійного співвідношення інтересів особи, суспільства та держави [7, с. 7].

Констатуючи загальне розуміння принципів людиноцентризму та гуманізму, необхідно зазначити, що у різних формах судочинства вони мають свою специфіку втілення.

Так, наприклад, подальше вдосконалення кримінального процесу та кримінального судочинства в Україні з урахуванням принципу гуманізму повинно включити в себе:

- збільшення частки справ приватного і приватно-публічного обвинувачення, що пов'язується з розширенням прав сторін (обвинувачення та захисту) щодо впливу на результати вирішення справи;

- розширення підстав звільнення особи від кримінального переслідування та відповідальності при наявності позитивних юридичних фактів (дій), що зумовлюють не тільки закриття кримінальної справи (ст. ст. 72, 8, 9 Кримінального процесуального кодексу України), а й взагалі передбачають можливість відмови в порушенні кримінальної справи при їх наявності (дискреційності кримінального переслідування);

- розроблення та впровадження нових засобів забезпечення виконання особами кримінально-процесуальних обов'язків (електронне спостереження, домашній арешт тощо);

- декриміналізацію малозначних, необережних злочинів та переведення їх до розряду адміністративних правопорушень поряд із процесом подальшої диференціації кримінальної відповідальності;

- заміну кримінального покарання осіб, які, наприклад, вчинили злочини невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, відповідними реабілітаційними заходами, подібними до примусових заходів виховного характеру, з одночасною регламентацією такого провадження;

- подальше розширення диференціації правил провадження для окремих категорій кримінальних справ (неповнолітні, обмежено осудні тощо) [1, с. 115-116].

На нашу думку, кримінальне судочинство потребує особливої уваги фахівців з точки зору здійснення демократизації та гуманізації, оскільки така форма судочинства має справу з найбільш тяжкими, соціально небезпечними злочинами, вироки за якими можуть змінити долю багатьох людей. Помилки або несправедливі вироки саме у кримінальному судочинстві перекреслюють базові цінності існування людини.

Характеризуючи сутність демократизації національної судової системи на основі принципу людиноцентризму, на наше переконання, варто замислитись над умовами та специфікою роботи суддів у сучасних надскладних умовах – недоукомплектованість суддівського корпусу, перевантаженість суддів справами, не завжди належні умови роботи, тиск на суддів (у крайньому випадку, пов'язаний з загрозою їхньому життю), нестабільна законодавча база тощо. Отже, принцип гуманізму має застосовуватись і при розгляді роботи суддів.

З метою усунення вищезначених недоліків та підвищення якості здійснення судочинства, на переконання А. Ємельянова, доцільно вести періодичні внутрішні статистичні звіти за такими напрямками:

1. Аналіз навантаження на суддів. При проведенні аналізу навантаження необхідно врахо-

увати періоди відпусток (лікарняних) суддів, кількість робочих днів у місяці, оскільки такі чинники можуть впливати на автоматичний розподіл судових справ. Як зазвичай практично, найбільш оптимальним періодом для аналізу навантаження є 3 місяці. Отримані результати можна використовувати при оцінці правильності проведення спеціалізації суддів, необхідності ротації тощо.

2. Аналіз щодо окремих категорій справ. Такий підхід є невід'ємною складовою аналізу навантаження, який дозволяє виявити тенденції збільшення або зменшення певних видів спорів.

3. Аналіз кількості скасованих судових рішень. Цей статистичний показник є головним при оцінці якості роботи суду. При цьому до складання цієї статистичної звітності повинні бути залучені не тільки працівники відповідного аналітичного або статистичного відділу, а й власне судді, які мають аналізувати свої показники [2, с. 33-34].

Вочевидь, принцип людиноцентризму розповсюджується на всіх без винятку суб'єктів судового процесу, а саме звинувачуваного, свідка, судочинців (адвоката, прокурора, суддю).

Варто зауважити, що після Революції Гідності одним із засобів демократизації судової системи в Україні стало здійснення люстрації під тиском громадянського суспільства.

Аналізуючи особливості застосування механізму люстрації в цілому як засобу очищення влади (судової зокрема), звернемось до основних рекомендацій Парламентської асамблеї Ради Європи. Зокрема, в них мова йде про те, щоб закони про люстрацію й схожі до них адміністративні заходи відповідали вимогам правової держави, зосереджувались на захисті прав людини й процесі

демократизації. Ключові положення резолюції 1096 регламентуються «Керівними принципами для забезпечення відповідності законів про люстрацію і подібних адміністративних заходів вимогам держави, заснованої на верховенстві права». Основною метою люстрації тут визнано захист молодих демократій, а не покарання винних осіб, що належить до компетенції кримінального законодавства. Люстраційний процес пропонується запроваджувати із дотриманням низки принципів:

1) люстрацію здійснюють спеціально створені незалежні комісії, до складу яких входять авторитетні громадяни, запропоновані главою держави і затверджені законодавчим органом;

2) люстрація може застосовуватись виключно з метою усунення чи зменшення небезпеки, яку може заподіяти об'єкт люстрації під час становлення та функціонування вільної демократії;

3) люстрація не може використовуватись для покарання, відплати і помсти;

4) люстрація повинна стосуватись тих посадовців, які через свої повноваження можуть впливати на формування або реалізацію державної політики у сфері внутрішньої безпеки, або можуть бути використані для порушень прав людини, наприклад, посадовці правоохоронних органів, служби державної безпеки й розвідки, судових органів і прокуратури;

5) люстрація не може застосовуватись до виборних посад, за винятком випадків, коли кандидат на таку посаду сам звертається з проханням щодо проходження такої процедури;

6) люстрація не повинна застосовуватись до приватних або напівприватних установ та організацій;

7) термін, на який особа втрачає право обіймати посаду, не повинен перевищувати п'яти років, що пояснюється двома обстави-

нами: по-перше, можливістю позитивних змін у світогляді та звичках особи, яка зазнала люстрації; по-друге, посиленням демократичних принципів у колишніх комуністичних тоталітарних системах;

8) від обійманих посад відсторонюються лише ті особи, які видавали накази, чинили значні порушення прав людини або суттєво сприяли таким порушенням;

9) особа не може зазнати люстрації винятково за зв'язок або співпрацю з організацією, яка була законною під час цього зв'язку, чи за особисті погляди або переконання;

10) люстрація «свідомих співробітників» припустима лише до тих осіб, які фактично брали участь разом з державними органами (наприклад, спецслужбами) у значних порушеннях прав людини, завдали шкоди іншим особам, і які знали або повинні були знати, що їхня поведінка може заподіяти шкоду;

11) люстрація не повинна застосовуватись до осіб, які не досягли 18 років на момент вчинення відповідних дій, добровільно припинили членство у відповідній організації або співробітництво з нею ще до початку переходу до демократичного режиму або які діяли під примусом;

12) люстрація може застосовуватись виключно до дій, трудової діяльності або членства в організації, що мали місце з 1 січня 1980 р. і до моменту повалення комуністичної диктатури;

13) особа не може бути піддана люстрації без надання процесуального захисту [3, с. 164-167].

Можна зробити висновок про те, що механізм люстрації взагалі й у судовій системі зокрема варто застосовувати вкрай обережно, забезпечуючи реалізацію принципів людиноцентризму та презумпцію невинуватості. Люстраційні заходи у постмайданній Україні були спрямовані

в першу чергу проти тих суддів, які брали активну участь у боротьбі проти громадських активістів, оголошували неправові вироки. В той же час, завжди є спокуса використати такий механізм проти політичних опонентів, зреалізувати його у боротьбі за владу.

Як зазначають науковці, в Україні склалася дуже унікальна ситуація. Її не слід порівнювати з досвідом інших європейських країн, які пройшли через процес перевірки. Люстрація суддів, спів-

робітників правоохоронних органів, державних службовців та ін., як правило, пов'язана із загальною зміною політичного режиму (наприклад, від соціалістичної до ринкової економіки тощо). Тому закликають бути дуже обережними із терміном «люстрація» в Україні. На думку науковців, коректніше було б назвати це оцінюванням та перевіркою певних категорій осіб. Що стосується суддів, то не зрозуміло, чому перевірка (або як часто кажуть, люстрація) спрямо-

вана тільки на них. Цей процес не повинен виглядати так, ніби перевірка використовується тільки як інструмент для помсти [6, с. 82-83].

Вочевидь, демократизація судової системи у кінцевому результаті має забезпечити дію права та закону у всій повноті задля відстоювання принципів правової держави, а також прав і свобод громадянина, в той же час необхідно шукати і баланс з процедурою люстрації, але це вже тема наступних досліджень. ■

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Голубов А. Є. Диференціація процедури кримінального провадження як чинник гуманізації кримінального судочинства України / А. Є. Голубов // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 3. – С. 108-117.
2. Ємельянов А. Методи підвищення функціональної якості судочинства / А. Ємельянов // Слово Національної школи суддів України. – 2013. – № 2. – С. 30-38.
3. Захаров Є. Ю. Засудження злочинів комуністичного режиму СРСР / Є. Ю. Захаров. – Харків : Права людини, 2013. – 320 с.
4. Квасневська Н. Д. Загальні проблеми реформування судової системи України / Н. Д. Квасневська // Південноукраїнський правничий часопис. – 2015. – № 2. – С. 242-245.
5. Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів (схвалена Указом Президента України від 10 трав. 2006 р. № 361/2006) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon1.rada.gov.ua>
6. Костишин Р. В. Конституційно-правові засади люстрації: зарубіжний досвід / Р. В. Костишин // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – 2014. – Вип. 65. – С. 80-85.
7. Пепеляєв С. Г. Європейський правовий гуманізм як чинник реформування кримінально-процесуального права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 / С. Г. Пепеляєв. – К., 2005. – 17 с.